

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Alla kyrkor har generella värden

Som alla andra kyrkor byggda före 1940 skyddas Kläckeberga kyrka genom lagen om kulturminnen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att alla dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Denna kulturhistoriska utredning syftar till att lyfta fram Kläckeberga kyrkas individuella värden och karaktärsdrag. Betoningen läggs på kyrkans byggnadshistoriska värden.

Medeltida delar av nationellt värde

Kläckeberga kyrka har en komplicerad och intressant byggnadshistoria. Kyrkans äldsta del utgörs av det nuvarande långhuset. Denna rektangulära, smala och höga stenbyggnad i tre våningar byggdes någon gång under 1200-talet. De forskare som försökt datera byggnaden är inte överens om när under århundradet den uppfördes. Harald Åkerlund menar att den tillkom under den förstatredjedelen, medan Marit Anglert istället vill datera den till senare delen eller slutet av 1200-talet. Det förekommer också olika teorier om byggnadens ursprungliga användning. Med hänvisning till bland annat anteckningar förda av en gammal kyrkovaktmästare i Dörby, där lämningar efter en ännu äldre kyrka norr om den nuvarande nämns, driver Åkerlund tesen att Kläckeberga kyrka ursprungligen varit en helt profan byggnad. Hans resonemang godtas av Mats Anglert. Byggnaden antas ursprungligen ha varit ett befäst hus, ett palats, som ingått i en storgårdsmiljö. Omvandling till kyrka skall ha skett först under 1400-talet, då samtidigt den äldre kyrkan tagits ur bruk. Lämningar som bekräftar att det funnits bebyggelse i anslutning till kyrkan hittades 1940. Endast omkring 13 meter norr om kyrkan finns rester efter fyra hus, bland annat en källarstuga och en liten stenbyggnad med kraftiga murar. Senare har även lämningar som kan vara rester efter byggnader hittats söder om kyrkan. Däremot har man inte återfunnit den äldre kyrka som definitivt skulle kunna belägga Åkerlunds teori. Som tidigare nämnts finns det också förhållanden som kan tyda på att byggnaden redan från början haft en kyrklig användning, bland annat den ursprungliga planlösningen med ett mindre rum i öster och ett större i väster. Den ännu bevarade ursprungliga sydportalens placering nära den västra gaveln stämmer också överens med traditionen för medeltida kyrkor. Åkerlund har i sitt resonemang inte berört fragmenten efter den dopfonten från omkring 1250 som hittades i källaren 1938, varken vad gäller byggnadens datering eller användning. Oavsett om bottenvåningen användes som kyrkorum från 1200-talet eller 1400-talet är det tydligt att byggnaden parallellt även haft andra funktioner. Som tidigare beskrivits har kyrkan både källare och vindsvåning. Källaren har ett sekundärt uppmurat parti mot öster, troligen rester av en eldstad. En grav från 1600-talet har delvis skadat ena sidan av mellanväggen mellan det östra och västrarummet. I övrigt är källarens ursprungliga murverk från 1200-talet helt intakt, med pelare, trappa och gluggar. Genom källarens bevarade planlösning har det varit möjligt att rekonstruera kyrkorummets ursprungliga indelning. Hur vindsvåningen sett ut från början är svårare att fastställa. Här finns många svårtolkade lämningar av nischer, mellanväggar och valv. Harald Åkerlund menar att vinden ursprungligen bestått av en stor sal, som under 1300-talet delats in i flera mindre rum. Såväl valvresterna som nischerna anser han härröra från denna ombyggnad. Vid vilken tid mellanväggarna tagits bort igen är inte känt. Att vinden haft en viktig funktion styrks av att

den haft åtminstone två trappor ner till bottenvåningen. Övre delen av trapporna inne i södra och norra muren är fortfarande bevarade. Åkerlund tror att det även kan ha funnits en trappa inne i en av pelarna i byggnadens mitt. De medeltida kyrkorna längs Kalmarkusten, både på fastlandssidan och på Öland, anses ha en variationsrikedom som är enastående för landet. Många av kyrkorna i området avviker från sockenkyrkans ”normalplan”. Kläckeberga kyrka har som byggnadstyp fått olika benämningar av olika forskare – rektangulär flervåningskyrka, palatskyrka och Kalmarkustkyrka. Samtliga forskare är överens om att byggnadstypen är mycket säregen. Mats Anglert, som använder beteckningen palatskyrkor, menar att de kan vara den mest utmärkande typen bland Möres märkliga kyrkor. Dekyrkor på fastlandet och på Öland som idag har störst likheter med Kläckeberga kyrka är Halltorpskyrka, Böda kyrka och Källa kyrka. Av dessa menar Åkerlund att Källa och Kläckeberga är de bäst bevarade. Redogörelsen visar sammanfattningsvis att Kläckeberga kyrka är ett välbevarat exempel på en säregen kyrkotyp i ett område där medeltidskyrkorna som helhet är mycket intressanta. Kläckeberga kyrkas medeltida delar har ett så högt byggnadshistoriskt värde att det är av nationellt intresse att dessa bevaras.

Kor med högt person- och lokalhistoriskt värde

Om man ser till kyrkans senare uppförda byggnadsdelar – kor och sakristia – är kordelen mest intressant. Framför allt har den ett stort person- och lokalhistoriskt värde. Koret uppfördes 1689-90. Det bekostades av Kalmar stifts förste biskop Henning Schütte, som under koret samtidigt lät bygga ett gravvalv åt sig och sin familj. Schütte bodde på Kläckeberga gård från 1679 till sin död 1707. Han utnämndes 1660 till superintendent i Kalmar. När Kalmar 1678 upphöjdes till självständigt stift blev Schütte biskop. I Kalmar var han inblandad i uppförandet av Domkyrkan, som påbörjades 1660 och fullbordades 1703. När den provisoriskt avslutade Domkyrkan invigdes 1682 var det Schüttes som höll i förrättningen. Kläckeberga kyrka var helt omgiven av Schüttes ägor och kan enligt Åkerlund betraktas som hans gårdskyrka. I den inskription som finns på Schüttes gravhäll i korgolvet utpekas att han var Kalmars biskop i 47 år. Schütte har här räknat hela sin period i Kalmar, från 1660 till 1707. I gravvalvet ligger, vid sidan om Schütte, även medlemmar ur bland annat familjerna Cronhjort och Rothlieb, samtliga med anknytning till Kläckeberga gård. Korets väggar förhöjdes 1834. Gravvalvet påverkades inte av ombyggnaden. Det är oklart i vilken omfattning 1938 års utbyte av bjälklag i kyrkorummet även omfattade koret.

250 år gammal sakristia

Sakristian antas vara byggd 1760 av stenar som blev över när man rev de medeltida valven och pelarna inne i långhuset. Liksom de flesta andra sakristior är den byggd vid korets norrsida. Entrén mot väster tillkom 1938. Källaren grävdes ur och inreddes som pannrum samma år. Med storsannolikhet bytte man även ut mellanbjälklaget. I övrigt har byggnadsdelen bevarat sin ursprungliga utformning. Även om den i förhållande till kyrkans äldsta delar är sent tillkommen har den idag enanslig ålder av nästan 250 år. Ytterväggarnas byggnadsmaterial har ett särskilt värde, då stenarna eventuellt kan ge information om de rivna konstruktionerna från 1200-talet.

Kor och sakristia är anpassade till långhuset

Kyrkan har genom långhusets höga och smala form tillsammans med takets branta lutning haft samma huvudkaraktär sedan mycket lång tid tillbaka. Kyrkan känns lätt igen på Rhezelius teckning från 1634. De senare tillförda delarna är väl anpassade till den ursprungliga byggnaden, till såväl form som byggnadsmaterial. Kyrkans medeltida ursprung framträder tydligt trots de förändringar som skett. Den senaste ombyggnad som haft någon betydande påverkan på exteriören genomfördes 1834. Då fick koret sin nuvarande höjd, ett vapenhus från

senmedeltiden revs och fönstren fick sinuvarande storlek. Man rev också två mindre tillbyggnader av trä, dels en material- och likbod vid vapenhusets västra sida, dels en överbyggnad framför korets entré mot söder. Hur kyrkan såg utdirekt efter ombyggnaden visas på en teckning från 1835. Senare förändringar har i första hand berört kyrkans entréer. Långhusets och korets portaler mot söder fick nya klassicistiska omfattningar 1882 respektive 1887. Trapporna framför de båda ingångarna förnyades 1964. Som nämnts ovan försågs sakristian med ytterdörr och trappa 1938. Vid 1938 års arbeten förändrades ytterväggarnas ytbehandling. Den äldre putsen knackades bort och ersattes av tunt utstruket grått bruk. I sin beskrivning av åtgärden menar arkitekten J. Fred. Olson att "...en synnerligen livlig rörelse i fasaderna framträdde." Genom förändringen betonas kyrkans medeltida ursprung. Trots att kyrkans tre olika byggnadsvolymer uppförts vid helt olika tider uppfattas delarna tillsammans som en helhet. Samtliga byggnadsdelar har en tydlig vertikal betoning. De är byggda isamma material och har enhetligt utförda ytskikt och ytbehandlingar.

Synlig från långt håll

Kläckeberga kyrka ligger på en liten höjd och syns vida omkring i det öppna jordbrukslandskapet. På andra sidan vägen ligger f.d. skola och fattighus, men det finns ingen gård eller by i direkt anslutning till kyrkomiljön. Sikten mot kyrkan är allra bäst från söder. De flesta kyrkobesökarna når emellertid kyrkan från norr, där parkeringen ligger intill den nya kyrkogårdsdelen. Det fria läget och kyrkans karaktäristiska profil gör att byggnaden är mycket känslig för förändringar. Varje eventuell nytillskott måste studeras noga.

Nyklassicism med 1700-talsfärgsättning inom medeltida murar

Vad gäller kyrkans inre har källaren och vidden behandlats ovan, i samband med att kyrkans ursprung diskuterats. Vid vilka byggnadsskeden kyrkorummet fått sin nuvarande inredning och utformning beskrivs under rubriken *Interiör*. Kortfattat har långhuset och koret, om man bortser från färgsättningen, förändrats mycket lite sedan ombyggnaden 1834. Bänkinredningen, läktaren, och korets takgesims har en utpräglad klassicistisk formgivning, typisk för denna tidsperiod. Genom upptagande av nya fönster mot norr och förstoring av befintliga fönster i övriga väderstreck har man, också i enlighet med de nya klassicistiska idealen, försökt skapa ett ljusare kyrkorum. Förändringarna var ändå inte så genomgripande, utan anpassade till de befintliga förutsättningarna. Genom att långhusets medeltida murar bevarades behöll kyrkorummet sina tidigare proportioner, som skiljer sig mycket från de större och bredare nyklassicistiska kyrkor som nyuppfördes vid samma tid. Av ekonomiska eller andra skäl sparade man också delar av den befintliga inredningen. Predikstolen flyttades bara från norr till söder. Även altarringen tycks ha bevarats. Vid renoveringen av kyrkan 1938 bytte man ut långhusets bjälklag. På fotografiet på sidan 25, där långhusets bjälklag rivits, ser det ut som om arbetet medfört stora ingrepp i kyrkorummet. Efter utbytet av bjälklag har man emellertid i huvudsak ställt tillbaka alla delar på ursprunglig plats. Arbetena beskrivs i rapportens händelselista. Den enda betydande förändring av kyrkorummet som gjordes 1938 berörde färgsättningen. De äldsta färgskikten på predikstolen, långhustaket och altarringen skrapades fram och konserverades. Man återställde då predikstolens och takets färgsättning från 1760-talet. Troligen var även de framskrapade kulörerna på altarringen från samma tid. Arkitekten J. Fred. Olson anpassade sedan färgsättningen av interiörens övriga ytor efter 1700-talskulörerna, som huvudsakligen går i olika blå toner. Genom färgsättningen har arkitektens samordnat 1760-talets och 1830-talets olika bidrag till kyrkans byggnadshistoria till vad vi idag uppfattar som en helhet. Färgsättningen har inte förändrats sedan 1938. Endast bättringsmålning har utförts. Det bemålade taket och predikstolen hör till de delar i kyrkorummet som bör framhållas som särskilt värdefulla. Av kyrkans inventarier är Herman Hans altartavla från 1616 den mest värdefulla. Även de båda övriga (f.d.) altartavlorna, från

början av 1600-talet respektive 1700, är intressant delar av kyrkans historia, liksom Abraham Chronhjorts epitafium. En för Kläckeberga kyrka speciell kvalitet är också det rika ljus som fönstren från väster ger. (Sefotografi på sidan 18.) Stora västfönster förekommer, som här, oftast bara på tornlösa kyrkor. De allra flesta kyrkorna saknar eller har endast mindre fönster i detta väderstreck.

Gravvårdar mot söder och öster

Den gamla kyrkogårdens gravvårdar är idag koncentrerade till kyrkans södra och östra sida. Norrsidan är helt fri från gravvårdar, bortsett från en rad äldre gravstenar som ställts upp intill ytterväggen. Väster om kyrkan finns bara en kort rad med gravvårdar. Av äldre fotografier framgår att kyrkogården i huvudsak disponerats på detta sätt under hela 1900-talet, även om gravplatsernas utsmyckning med häckar och grusytor till större delen försvunnit. Vid kyrkogårdens fortsatta användning bör mönstret bibehållas. Den vall som fortfarande finns kvar väster om kyrkogården är en rest av de vallanläggningar som tidigare funnits. Vallen är viktig för förståelsen av kyrkans historia. Vid vilken tid den gamla kyrkogården började användas för begravingar är oklart, beroende på att man inte vet om kyrkan fick en kyrklig funktion på 1200-talet eller 1400-talet. Därför är det också svårt att förutsäga om det under medeltiden utförts några gravsättningar intill kyrkans södra respektive norra sida. Frågeställningen diskuteras vidare i det sista stycket under rubriken *Beskrivning, Kyrkogård och närmiljö*. Kyrkogården kommer att inventeras av Kalmar läns museum i det stiftsövergripande arbetet med att framkalla kulturhistoriskt underlag för vård- och underhållsplanering.